

Housing Estate Cracow. Architecture and Urban Planning in the People's Republic of Poland

Keywords: Cracow, housing estate, urban planning, architecture, development, general services, green areas, public space, PRL

Abstract

Cracow is commonly associated as a historical, monument city. But there is another Cracow more contemporary, albeit already historic. This is the post-war development of 1945-1990, which, in addition to numerous outstanding projects and public spaces, also includes residential development - residential and infill, with accompanying services. At the same time, it is very diverse in terms of space, urban planning and architecture. Multi-family housing is mainly divided into estates and small residential complexes, which are part of the neighborhood context or located on the outskirts at the time. Its emergence can be divided into periods which are associated with events and political and economic phases during the communist era: 1945-1949 no major investments were made then, 1949-1955/56 at first settlements were realized that referred to the pre-war ideas and then in the spirit of Socialist Realism, 1956-1970 architecture and urban planning referred to as "thaw modernism", using the ideas of international functionalism and the principles of light, green, air, 1970-1980 aesthetics of late modernism, more sparing in detail, with a stronger form (modernist "brutalism"), 1980-1990 development with block housing and, at the same time, post-modernism of the times of economic crisis. A common feature is the internal public spaces intended for greenery, recreation and sports, and the provision of

trade, health and education services, as well as cultural facilities and often places of worship. We can still see these assumptions and buildings, but only where they have not undergone spatial devastation associated with so-called revitalization, overdevelopment and change of function. At the same time, they are enjoying increasing interest, also because of their location, in relative proximity to the city center, and provision of social facilities. Therefore, it is necessary to appreciate these realizations, their urban and often also architectural value, especially in plom development and small residential complexes. During the communist period, many housing estates and complexes of varying sizes and standards were realized in Krakow. Compared to the dense and greenery-poor developments under construction today, they may seem like park-like assumptions. The architecture and urban planning of this period deserves attention, reflection on the principles and ways to protect their spatial, aesthetic and functional values. This includes the elements of furnishing public spaces, such as small architecture, outdoor sculptures and blue-green surroundings (water and greenery). The aim of this article is to present the architecture and urban planning of the communist period for reflection on the principles and means of protecting their spatial, esthetic and functional values, in public space. ■

Małgorzata Włodarczyk, PhD, DSc, Eng. Architect. History and conservation of architecture, urbanism and cultural landscape of the 20th century. Design of architecture and urban planning as part of the Authors Studio Włodarczyk+Włodarczyk Architekci in Kraków together with Marcin Włodarczyk, PhD, Eng. Architect. ORCID: 0000-0001-9474-5836. Contact: malgorzata@wpluswarchitekci.com.pl;

Małgorzata Włodarczyk

Włodarczyk+Włodarczyk Architekci Studio Autorskie, Kraków, Polska

Osiedlowy Kraków. Architektura i urbanistyka w PRL-u

Słowa kluczowe: osiedle, urbanistyka, architektura, zabudowa, usługi ogólnospołeczne, tereny zielone, przestrzeń publiczna, PRL

1. Wprowadzenie

Przedmiot badań. Kraków kojarzy się powszechnie jako miasto historyczne, zabytkowe. Jest Pomnikiem Historii w obrębie Starego Miasta, Kazimierza ze Stradomiem i Nowej Huty¹, a w najbliższej przyszłości także i w obrębie dawnego miasta Podgórze². Ale jest jeszcze inny Kraków, bardziej współczesny, aczkolwiek już historyczny. To powojenna zabudowa z lat 1945-1990³, która poza licznymi, znakomitymi realizacjami i przestrzeniami użyteczności publicznej obejmuje także zabudowę mieszkaniową - osiedlową i plombową, z towarzyszącymi jej usługami. Jest ona przy tym bardzo zróżnicowana pod względem przestrzennym, urbanistycznym i architektonicznym. Zabudowa wielorodzinna występuje głównie w podziale na osiedla i małe zespoły mieszkaniowe, wpisywane w zastany kontekst sąsiedztwa lub jako nowe, sytuowane na ówczesnych obrzeżach. Wspólna cecha to wewnętrzne przestrzenie publiczne przeznaczone na zieleń, rekreację i sport oraz wyposażenie w usługi handlu, zdrowia i edukacji, a także obiekty kultury i nierzadko miejsca kultu. Możemy te założenia i budynki ciągle jeszcze zobaczyć, ale tylko tam gdzie nie uległy dewastacji formalnej i przestrzennej związanej z tzw. rewitalizacją, dogęszczaniem zabudowy i zmianą funkcji.

Cel badań. Architektura i urbanistyka tego okresu zasługuje na uwagę, refleksję nad zasadami i sposobem ochrony ich wartości przestrzennych, estetycznych i użytkowych. W tym także elementów wyposażenia przestrzeni publicznych, takich jak mała architektura, rzeźby plenerowe i „błękitno-zielone” otoczenie (woda i zieleń). Należy zatem doceniać te realizacje, ich wartość urbanistyczną i niejednokrotnie także architektoniczną, szczególnie w zabudowie plombowej i w małych zespołach mieszkaniowych. W okresie PRL zrealizowano w Krakowie wiele osiedli i zespołów o różnej wielkości i standardzie.

W porównaniu do powstającej obecnie, gęstej i ubogiej w zieleń zabudowy wydawać się one mogą parkowymi założeniami. Cieszą się przy tym rosnącym zainteresowaniem, również z powodu swojej lokalizacji, w relatywnej bliskości centrum miasta lub dzielnicy oraz wyposażenia w zaplecze socjalne, w tym wyposażenia w usługi ogólnospołeczne; dostępności komunikacyjnej; terenów zielonych i miejsc dla rekreacji; elementów przestrzeni publicznych takich jak między innymi: mała architektura, rzeźby plenerowe. Stąd też potrzeba ich dostrzegania, badania i pamięci o przeszłości dla teraźniejszości i przyszłości, jako dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.

Metodyka i stan badań. Architekturze i urbanistyce okresu PRLu poświęcono w ostatnim czasie szereg nowych opracowań. Niemniej jednym z cenniejszych źródeł dla prowadzenia badań są ówczesne periodyki takie jak „Architektura”, „Miasto”, „Projekt” i „Fundamenty”. Stanowią one jednak źródła rozproszone. Na potrzeby niniejszego artykułu wykorzystane zostały głównie opracowania zwarte i opisane w Bibliografii, będące wyborem z wielu źródeł oraz z czasopiśma „Architektura”. W części pochodzą one z publikacji własnych i badań tego okresu, prowadzonych od końca lat 90. XX wieku oraz w ramach cyklu siedmiu publikacji „Szlakami dziedzictwa”, wydanych staraniem SARP Oddział Kraków w latach 2013-2017, z ich podsumowaniem w formie monografii polsko-angielskiej.⁴

2. Lata 1945-1949

Realizacje architektoniczne i urbanistyczne podzielić można na okresy, które wiążą się z wydarzeniami i fazami polityczno-historycznymi, a także ekonomicznymi w czasie PRL, czyli lata⁵: 1945-1949, 1949-1955/56, 1956-1970, 1970-1980, 1980-1990. Po mimo tego, że granice te nie są precyzyjne dla architektury i urbanistyki to pomagają one w uporządkowaniu i przyporządkowaniu w czasie konkretnych

1. Kraków. *Studia nad rozwojem miasta*, J. Dąbrowski (red.), Kraków 1957.

2. M. Włodarczyk, *Dwa miasta Krakowa. Modernizm lat 1945-1990 w dzielnicach Kazimierz i Podgórze*, Kraków 2014.

3. *Kraków w Polsce Ludowej*, J. M. Małecki (red.), Kraków 1996.

4. M. Włodarczyk, M. Włodarczyk, *Szlakami dziedzictwa. Przegląd architektury Krakowa lat 1945-1990*.

5. M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla modernizmu lat 1945-1990*, Kraków 2014.



1. Kraków, Osiedle Daszyńskiego, proj. Mikołaj Soroka, Zbigniew Solawa, współpraca Mieczysław Turski, projekt 1949, realizacja 1950-1956/59?: a) bloki mieszkalne przy ul. Daszyńskiego; b) płaskorzeźba na budynku przedszkola; c) plan osiedla (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); fot. Marcin Włodarczyk, 2014

1. Krakow, Daszyńskiego Housing Estate, author Mikołaj Soroka, Zbigniew Solawa, cooperation: Mieczysław Turski; design 1949, realisation 1950-1956/59?: a) blocks of flats on Daszyńskiego Street; b) relief on the kindergarten building; c) plan of the housing estate (source: Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); photo. Marcin Włodarczyk, 2014

realizacji. Wiązą się także z panującymi modami, potrzebami estetycznymi i wpływami płynącymi głównie z tzw. świata zachodniego oraz nurtami dominującymi wówczas w kulturze i sztuce plastycznej.

Lata bezpośrednio po II Wojnie Światowej cechuje dominacja powojennego optymizmu, w który świetnie wpisywał się modernizm. Na takie myślenie pozwalała względna swoboda działalności projektowej, bez indoktrynacji politycznej i radość z, jak się mogło wydawać, odzyskanej wolności. W Krakowie głosowanie 3 razy NIE w referendum z 1946 roku pokazało, że nowy ustroj nie jest w tym mieście mile witany. Miało to skutki w późniejszych działaniach nowych władz dla potencjalnych nowych inwestycji i podejścia do zabytków. Nie prowadzono wtedy poważniejszych inwestycji i kontynuowano głównie te rozpoczęte przed II Wojną. Zniesiono również swobodę projektowania poprzez likwidację wolnego

zawodu architekta i upaństwowienie projektowania skupiając je w biurach projektowych.

3. Lata 1949-1955/56

Okres ten to czas socrealizmu „narodowego w formie socjalistycznego w treści”. Obejmował on wszystkie dziedziny kultury i sztuki, w tym architektury i urbanistyki. Co do zasady cechował się odejściem od ideałów CIAM⁶, mimo ich socjalistycznego wydźwięku oraz kategorycznym zaprzeczeniem wartościom modernizmu, jako zepsutego stylu związanego z tzw. myślą imperializmu zachodniego. Jednak początkowo realizowano osiedla nawiązujące do przedwojennych idei zabudowy mieszkaniowej osiedli socjalnych, pracowniczych.

Osiedle Daszyńskiego (dawniej Osiedle 15 Grudnia) (il. 1), zlokalizowane przy ul. Grzegórzeckiej i Daszyńskiego w Dzielnicy Grzegórzki⁷, a zaprojektowane w 1949 r. przez Mikołaja Sorokę i Zbigniewa Solawę we współpracy z Mieczysławem Turskim, zrealizowano w latach 1950-1956/59⁸. Sama architektura stanowiła projekty typowe, wywodzące się z ducha przedwojennego funkcjonalizmu warszawskich osiedli mieszkaniowych w zieleni. W skład zespołu wchodziło również przedszkole oraz szkoła. Podobne w stylu i układzie urbanistycznym rozwiązania zastosowane zostały także na osiedlu Bronowice w Krakowie-Bronowicach (przy ul. L. Rydla) oraz na osiedlu Żywiecka w Krakowie- Podgórzu (przy ul. Żywieckiej).

„Stara” Nowa Huta (il. 2), wraz z Placem Centralnym i Aleją Róż, stanowiąca centrum dzielnicy Nowa Huta, administracyjnie przyłączonej w 1951.r. do Krakowa. Dwa lata wcześniej, w odpowiedzi na wyniki wspomnianego wyżej Referendum z 1946 r., podjęto polityczną decyzję o budowie nowego, socjalistycznego miasta na terenach wsi Mogiła pod Krakowem, czyli Nowej Huty. Planowane było jako samodzielne miasto, a nie jako miasto-satelita Krakowa, posiadające własne struktury administracyjne. Plan realizacyjny miasta został oparty o projekt konkursowy, którego głównym autorem był Tadeusz Ptaszycki. Było to założenie w formie geometrycznej, o trzech osiach zbiegających się na pięciobocznym Placu Centralnym i historyzującą zabudowę z arkadowymi podcieniami tworzącymi „parawanową” obudowę. W narożnikach Alei Róż charakterystyczne są monumentalne wejścia-bramy w manierze łuku triumfalnego. Projekt z lat 1949-51 realizowano do 1956 r. pod kierunkiem J. Ballensteda, M. Ingarden i J. Ingardena, przy czym szczegółowa koncepcja urbanistyczna została opracowana w latach 1950-52 przez B. Skrzybalskiego, S. Juchnowicza, T. Rembiesę i A. Fołtynę.

Dwoma najstarszymi w Krakowie osiedlami, które nawiązywać miały do przedwojennych warszawskich koncepcji osiedlowych niskiej zabudowy w zieleni było Osiedle Wandy z lat 1940-51⁸ oraz Osiedle

6. CIAM - Międzynarodowy Kongres Architektury Nowoczesnej. Powołany w 1928 roku. Działał do 1956 roku, rozwiązany w 1959.

7. T. Binek, *Służby inwestycyjne Nowej Huty*, Kraków 2009, s.28-31;

8. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla...*, op. cit., s. 36-40.

8. Ibidem, s. 4-19.; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, op. cit., s. 191-192.



2. Kraków - Nowa Huta, Plac Centralny i Aleja Róż, główny projektant Janusz Ingarden, współpraca Marta Ingarden - Plac Centralny, projekt 1951-52, realizacja 1952-1956; Aleja Róż, projekt 1950-51, realizacja 1951-1957: a) fragment pierzei Pl. Centralnego; b) fragment pierzei Al. Róż; c) plan Placu i Alei (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); fot. Marcin Włodarczyk, 2013

2. Kraków - Nowa Huta, Central Square and Avenue of Roses, chief designer Janusz Ingarden, cooperation Marta Ingarden - Central Square, design 1951-52, realization 1952-1956. Al. Róż, 1950-51, realization 1951-1957: a) a fragment of the frontage of Pl. Centralny; b) a fragment of the frontage of Al. Róż; c) a plan of the Square and the Avenue (source Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); photo. Marcin Włodarczyk, 2013

Willowe z lat 1949-52. W założeniach stanowić one miały modelowy przykład architektury i urbanistyki „miasta-ogrodu”. Jednak sytuacja ekonomiczna i rosnące w szybkim tempie potrzeby mieszkaniowe wymusiły konieczność zwiększenia intensywności zabudowy na ich terenie. W rezultacie zespoły te zrealizowano z wykorzystaniem amerykańskiej idei jednostki sąsiedzkiej, kształtowanej w układzie kwartałowym, a ich socrealistyczna stylistyka przesądziła o tym, że w całości stanowią one reprezentatywny przykład urbanistyki i architektury okresu PRL-u.

4. Lata 1956-1970

Okres ten, zwany w polityce okresem „gomułkowskim”, w architekturze można nazwać „odwilżowym” modernizmem lub socmodernizmem. Po zakoń-

3. Kraków, konkurs na Bieńczyce i Planty Bieńczyckie, główny projektant Jadwiga Guzicka, współpraca M. Radziejowska, A. Trzecieński, urbanistyka Anna Basista, Jan Lewandowski, Aleksander Trzecieński; Architektura Kazimierz Chodorowski, Stefan Golonka, Olgierd Krajewski, współpraca N. Korecka, B.Czarnecka G. Turska, A. Zaremba, O. Rutkowski, projekt 1959-1962(65?), realizacja 1962-1979/88: a) blok mieszkalny; b) rzeźba na Plantach Bieńczyckich; c) plan osiedla (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); fot. Marcin Włodarczyk, 2014

3. Kraków, Bieńczyce and Bieńczyce Planty; Design Jadwiga Guzicka, lead designer, cooperation M. Radziejowska, A. Trzecieński; urban planning Anna Basista, Jan Lewandowski, Aleksander Trzecieński; architecture Kazimierz Chodorowski, Stefan Golonka, Olgierd Krajewski; cooperation N. Korecka, B.Czarnecka G. Turska, A. Zaremba, O. Rutkowski, design 1959-1962(65?), realisation: 1962-1979/88: a) a block of flats; b) a sculpture in Planty Bieńczyckie; c) a plan of the housing estate (source Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); photo. Marcin Włodarczyk, 2014

czonej właśnie fazie rozwojowej socrealizmu architektura i urbanistyka wkroczyła na drogę kontynuacji idei międzynarodowego funkcjonalizmu i zasady „światło, zieleń, powietrze” w zabudowie mieszkaniowej.

Zespół osiedli Bieńczyce i Planty Bieńczyckie⁹

(il. 3) zlokalizowany w Nowej Hucie-Bieńczykach jest efektem realizacji projektu konkursowego z 1959 r., którego głównym autorem była Jadwiga Guzicka. Założenie zaprojektowano w latach 1959-62(65?), a zrealizowano w okresie 1962-1979/88, przy udziale

9. M. Referowska, *Konkurs na Bieńczyce*, „Architektura” 1960, nr 1, s. 24-26; *Konkurs na Bieńczyce*, „Architektura” 1960, nr 2, s. 59; M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla...*, op. cit., s. 76-79.



4. Kraków, Miasteczko Studenckie, ulice Rostafińskiego, Reymonta i Piastowska, główny projektant Tomasz Mańkowski wraz z zespołem w składzie: Zofia Nowakowska, Przemysław Gawor, Małgorzata Grabacka, Maria Mańkowska, Jan Meissner, Włodzimierz Gleń, Gerhard Dursche, Dariusz Kozłowski, Małgorzata Bojanowska; część I, projekt 1964-1966, realizacja 1964-1967; część II projekt 1968-1974, realizacja 1971-1976: a) dom studecki „Piast”, stołówka; b) akademiki; c) plan osiedla (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); fot. Marcin Włodarczyk, 2013

4. Krakow, Student Village, Rostafin'ski Street/Reymonta Street, Piastowska Street, chief designer Tomasz Mańkowski, with a team consisting of Zofia Nowakowska, Przemysław Gawor, Małgorzata Grabacka, Maria Mańkowska, Jan Meissner, Włodzimierz Gleń, Gerhard Dursche, Dariusz Kozłowski, Małgorzata Bojanowska; part I design 1964-1966, realisation 1964-1967; part II design 1968-1974, realisation 1971-1976: a) Piast Student House, canteen; b) student dormitories; c) housing estate plan (source Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); photo. Marcin Włodarczyk, 2013

M. Radziejowskiej, A. Trzecińskiego (konkurs i urbanistyka) oraz z uczestnictwem A. Basisty, J. Lewandowskiego, A. Trzecińskiego, a także K. Chodorowskiego, S. Golonki, O. Krajewskiego, N. Koreckiej, B. Czarneckiej, G. Turskiej, A. Zaremby, O. Rutkowskiego. Nagrodzone zostało tytułem Vicemister Krakowa w 1968 roku. Układ przestrzenny całego założenia oparto o oś kompozycyjną Plantów Bieńczyckich, łączących „starą” Nową Hutę z zespołem osiedli w Mistrzejowicach. Przy Plantach zlokalizowano obiekty użyteczności publicznej oraz zabudowę mieszkaniową w układzie „grzebieniowym”. W szczególności wy-

różniał się zespół handlowo-usługowy „Złota Jesień” wraz z dawną stołówką Huty imienia Lenina. Charakterystyczny jest też zbudowany na skraju całego założenia kościół „Arka Pana”¹⁰, autorstwa Wojciech Pietrzyka, zaprojektowany w 1965 r. i zrealizowany w latach 1967-77.

Miasteczko Studenckie¹¹ (il. 4), zlokalizowane u zbiegu ulic W. Reymonta, Czarnowiejskiej i Piastowskiej projektowane i realizowane było w dwóch etapach: część pierwszą zaprojektowano w latach 1964-66 i zrealizowano w latach 1964-67, a część drugą zaprojektowano w latach 1968-74 i zrealizowano w latach 1971-76. Głównym projektantem był Tomasz Mańkowski we współpracy z zespołem w składzie: Z. Nowakowska, P. Gawor, M. Grabacka, M. Mańkowska, J. Meissner, W. Gleń, G. Dursche, D. Kozłowski, M. Bojanowska. Miasteczko Studenckie powstało jako pierwsza taka inwestycja w Polsce i uznawane jest dziś za jedną z najciekawszych kompozycji architektoniczno-urbanistycznych tego typu w naszym kraju. W założeniu przeznaczone było dla ośmiu wyższych uczelni Krakowa i dysponować miało szerokim wachlarzem usług. Główny element założenia stanowił „plac-agera”, spinający całość zespołu, wokół którego zlokalizowano niską zabudowę z przejściami pieszymi. Budynki wysokie stanowiły akcenty kompozycyjne. Początkiem całej inwestycji była budowa Domu Studentek „Piast” i stołówki typu „szwedzkiego”, które razem pomyślane zostały jako hotel dla gości zagranicznych, który powstał z okazji 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego obchodzonego w 1964 roku.

W związku z ciągle niezaspokojonymi potrzebami mieszkaniowymi, rosnącymi wraz ze wzrostem ludności miasta, miało miejsce w Krakowie odnowienie ruchu spółdzielczego - jednak już w jego socjalistycznej odmianie i przy ograniczeniu normatywów powierzchniowych dla mieszkań. Budownictwu spółdzielczemu towarzyszyło budownictwo zakładowe, o nieco lepszym standardzie, realizowane wraz z rozwijającymi się zakładami przemysłowymi i zapotrzebowaniem na mieszkania dla pracowników.

Osiedle Podwawelskie¹² (il. 5) zostało zlokalizowane w południowej części Krakowa, w dzielnicy Dębniki i po zachodniej stronie rzeki Wisły, *vis à vis* Wawelu. Podzielone jest na dwie jednostki: Ludwinów i Zakrzówek. Głównym autor4em projektu konkursowego, który uzyskał w 1965 r. pierwszą nagrodę był Witold Cęckiewicz. Współpracowali z nim w konkursie: M. Chronowska, J. Chronowski, B. Drynda, S. Lewczuk, R. Molin, J. Slapa, S. Szolc. Na etapie realizacji, głównymi projektantami architektury byli Maria Chronowska i Jerzy Chronowski, działający we współpracy z K. Chodorowskim, S. Golonką, W. Trellą i Z. Trellą, zaś głównymi projektantami urbanistyki A. Basista, J. Lewandowski, S. Sitarski i M. Turski. Projekt

10. Kościół Matki Bożej Królowej Polski Arka Pana, [w:] *Współczesna architektura sakralna w Nowej Hucie*, katalog MHK, Kraków 2010, s. 87-116; M. Włodarczyk, *Kościóły i obiekty sakralne Krakowa lat 1945-1990*, Kraków 2015, s. 58-61.

11. M. Włodarczyk, *Architektura lat 60-tych w Krakowie*, s. 97-101; M. Włodarczyk, *Architektura krakowska lat...*, op. cit., s. 50-51.

12. Ibidem, s. 76-79.



5. Kraków, Osiedle Podwawelskie, główny projektant pracy konkursowej Witold Cęckiewicz, współpraca Bernard Drynda, Stanisław Lewczuk, Rafał Molin, Jerzy Slapa, Stefan Szolc; projekt realizacyjny Maria Chronowska, Jerzy Chronowski (główni projektanci); urbanistyka Anna Basista, Jan Lewandowski, Stefan Sitarski, Mieczysław Turski; projekty poszczególnych realizacji: Kazimierz Chodorowski, Stefan Golonka, Wiesława Trella, Zbigniew Trella, projekt 1966-1972, realizacja 1967-1976: a) ulica osiedlowa i bloki mieszkalne; b) plan osiedla (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); c) blok mieszkalny; fot. Marcin Włodarczyk, 2014

5. Kraków, Podwawelskie, chief designer of competition project Witold Cęckiewicz, cooperation Bernard Drynda, Stanisław Lewczuk, Rafał Molin, Jerzy Slapa, Stefan Szolc; realization project Maria Chronowska, Jerzy Chronowski, (chief designers); urban planning Anna Basista, Jan Lewandowski, Stefan Sitarski, Mieczysław Turski, designs of individual realizations: Kazimierz Chodorowski, Stefan Golonka, Wiesława Trella, Zbigniew Trella, design 1966-1972, realisation 1967-1976: a) housing estate street and blocks of flats; b) housing estate plan (source Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); c) block of flats; photo. Marcin Włodarczyk, 2014

pochodzi z lat 1966-72, a realizacja trwała w okresie 1967-76. Osiedle powstało w systemie wielkopłytowym, z zabudową niską w układzie równoległych pasów, rozmieszczonych w intensywnej zieleni parkowej oraz z budynkami wysokimi stanowiącymi punktowe akcenty. Pomiędzy nimi znajdowały się projektowane indywidualnie pawilony handlowe. Charakterystyczne dla osiedla są dwie przecinające je osie kompozycyjno-komunikacyjne, z sięgaczami do poszczególnych wewnątrz urbanistycznych oraz zielona oś spacerowa

zamknięta bryłą kościoła usytuowanego na dawnym szańcu fortyfikacyjnym. Rosnące zapotrzebowanie na mieszkania stało przyczynkiem do rozwoju budownictwa uprzemysłowionego, typowego. Jedynie dla pewnych obiektów użyteczności publicznej z usługami ogólnospołecznymi, takimi jak na przykład budynki oświaty i kultury było przyzwolenie dla projektów indywidualnych. Lokalizacja osiedli pozwalała nie rzadko na tworzenie zespołów połączonych wspólną przestrzenią parkowo-rekreacyjną, jak to ma miejsce na przykładzie Wzgórz Krzesławickich, gdzie znajdują się dwa osiedla odmiennie kształtowane w urbanistyce i w architekturze: osiedle Na Wzgórzach i osiedle Na Stoku.

Osiedle Wzgórz Krzesławickie¹³, położone w północnej części Krakowa, w dzielnicy Wzgórz Krzesławickie, zaprojektowano w latach 1960-65 i realizowano w okresie 1961-72. Głównym projektantem był Władysław Leonowicz we współpracy z Z. Kuczerą, S. Golonką, K. Chodorowskim, J. Ingardenem, J. Köni-giem, H. Markiewiczem, A. Sierosławską, A. Radnickim i A. Fołtynem. Składa się kompozycyjnie z dwóch jednostek urbanistycznych czyli osiedli Na Wzgórzach i Na Stoku, położonych na najwyższym naturalnym wzniesieniu Krakowa. Zostało zrealizowane „w II stopniu uprzemysłowieni”, czyli z częściowym zastosowaniem prefabrykacji małoformatowej. Na kompozycję urbanistyczną składają się budynki niskie w układzie grzebie-niowym i swobodnie rozłożone budynki wysokie jako dominanty przestrzenne oraz indywidualnie projekto-wane usługi ogólnospołeczne. Dodatkowo Park „Zie-lony Jar” rozdziela osiedla stanowiąc wspólną, zieloną przestrzeń z urządzeniami dla rekreacji i wypoczynku, w tym z muszlą koncertową. Całość uzupełnia szkoła pawilonowa S. Golonki oraz kościół W. Cęckiewicza, które akcentują wjazd do całego zespołu.

5. Lata 1970-1980

Po poprzednim okresie historycznym określa-nym jako „gomułkowski”, czas który nastąpił można nazwać modernistycznym „brutalizmem” czasu „gier-kowskiego”. Dominowały wówczas w budownictwie, swego rodzaju wielobranżowe kombinaty, również w zakresie projektowania. Wprowadzono na szeroką skalę budownictwo wielopłytowe o dużej intensywności. Zachowano jednak mniejszą skalę dla realizacji wewnętrznych usług ogólnodostępnych i przestrzeni publicznych, które tworzyły mikro-centra.

Osiedle Krowodrza Górka (dawniej XXX-lecia PRL)¹⁴ w krakowskiej dzielnicy Prądnik zaprojektowano w latach 1968-72 i realizowano w okresie. 1968-76. Głównym projektantem urbanistyki był Mie-czysław Turski, natomiast autorami części architek-tonicznej byli Jerzy Chronowski, Maria Chronowska, Stefan Golonka i Krystyna Różyska-Tołoczko. Nagro-dzone w 1976 r. za układ urbanistyczny osiedle po-siada ciekawy „szkielet urbanistyczny”, którym jest jedna główna ulica z sięgaczami. Uzupełnia ją oś cią-

13. M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla...*, op. cit., s. 100-103.

14. Ibidem, s. 48-51.



6. Kraków, Mistrzejowice, główny projektant pracy konkursowej Witold Cęckiewicz; projekt realizacyjny Maria Chronowska, Jerzy Chronowski (główni projektanci), urbanistyka Maria Czerwińska, proj. Tadeusz Bagiński, Stefan Golonka, Ewa Podolak, Olgierd Krajewski, współpraca Ludwik Niedziałkowski, Helena Malinowska, Włodzimierz Śliwczyński, Wiesława Trella, Artur Zaremba, projekt 1963-1972, realizacja: 1986-1982: **a)** bloki mieszkalne przy Parku Tysiąclecia; **b)** plan osiedla (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); **c)** blok mieszkalny; fot. Marcin Włodarczyk, 2014

6. Kraków, Mistrzejowice, main designer of the competition work Witold Cęckiewicz; realization project: Maria Chronowska, Jerzy Chronowski (chief designers), urban planning Maria Czerwińska, projects Tadeusz Bagiński, Stefan Golonka, Ewa Podolak, Olgierd Krajewski, cooperation Ludwik Niedziałkowski, Helena Malinowska, Włodzimierz Śliwczyński, Wiesława Trella, Artur Zaremba, project 1963-1972, realization 1986-1982: **a)** blocks of flats at Tysiąclecia Park; **b)** estate plan (source Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); **c)** block of flats; photo. Marcin Włodarczyk, 2014

gu pieszego, na kierunku północ-południe, kreowana poprzez prześwity pomiędzy budynkami, co umożliwia jednocześnie przewietrzanie zespołu. Prowadzi ona do centrum osiedla, które stanowią pawilony handlowo usługowe z charakterystycznymi rusztami pergoli. Sąsiaduje z dwoma parkami: Parkiem Krowoderskim i Parkiem Wyspiańskiego, który powstał w południowej części osiedla, w miejsce austriackiego fortu.

Potrzeby mieszkaniowe ciągle pozostawały niezaspokojone, co skutkowało szeroko zakrojonym rozwojem blokowisk o zwartej i dość schematycznej zabudowie, z ograniczoną przestrzenią publiczną i bu-

dynkami często pozbawionymi indywidualnego wyrazu i detalu. Niemniej kontynuowano, w miarę możliwości ekonomicznych, część rozwiązań urbanistycznych i przestrzennych oraz usług ogólnospołecznych z lat minionych, wykorzystując przy tym naturalne uwarunkowania dla zindywidualizowania kompozycji. Ciekawym przykładem jest zespół Mistrzejowice złożony z czterech osiedli, w kolejności ich powstawania: Tysiąclecia/Wiosenne, Złotego Wieku/Letnie, Bohaterów Września/Jesienne oraz Piastów/Zimowe.

Zespół Mistrzejowice¹⁵ (il. 6), usytuowany w północno-wschodniej części miasta, w dzielnicy Mistrzejowice. Głównym autorem projektu nagrodzonego w konkursie urbanistycznym z 1963 r. był Witold Cęckiewicz. Projekt realizacyjny powstawał w okresie 1963-73, natomiast sama realizacja trwała w latach 1968-82. Głównymi projektantami fazy realizacyjnej byli Maria Chronowska i Jerzy Chronowski, przy konsultacjach W. Cęckiewicza, a w urbanistyce Maria Czerwińska. Poszczególne projekty tworzyli również T. Bagiński, S. Golonka, E. Podolak, O. Krajewski, we współpracy z L. Niedziałkowskim, H. Malinowską, W. Śliwczyńskim, W. Trellą i A. Zarembą. Główną ideą urbanistyczną była forma „liścia”, w który układają się założenia kompozycji poszczególnych osiedli. Charakterystyczne dla zespołu są wolnostojące „puchatki”, które nagrodzono w 1971 roku tytułem Mister Krakowa. Na zauważenie zasługują „okrągłaki” zespołów garażowych oraz pawilony handlowe sytuowane na styku poszczególnych zespołów, które tworzą pasaż pieszy. Po 1970 roku w projektach dominuje „blokowiskowa” zabudowa wysoka o dużej intensywności, realizowana w systemie wielkopłytkowym. Mistrzejowice wyróżnia Park Tysiąclecia, który utworzono w naturalnym zagłębieniu wyposażając w urządzenia do rekreacji i sportów.

W realizacjach, które nie były związane tylko z zamieszkaniem, widoczna jest estetyka późnego modernizmu, oszczędniejszego w detalu i o mocniejszej formie wyrazu lub przeciwnie, jako kompozycje przeszklonych, prostokreślnych brył prostopadłościennych. Na fali pewnego otwarcia na świat „zachodni” widoczna jest większa swoboda w projektowaniu oraz śmiałość niektórych rozwiązań.

Obiekty Akademii Wychowania Fizycznego¹⁶, zlokalizowane są przy al. Jana Pawła II, na styku z Parkiem Lotników. Projekt powstał w latach 1970-72, a realizacja trwała w okresie 1972-78. Głównym projektantem był Leszek Filar, który współpracował z W. Grotowskim, T. Myszkowskim, J. Urbanikiem, K. Węglarskim. Budynki dydaktyczne kampusu zaprojektowane zostały w formie masywnych, przeszklonych brył, z kolei akademiki to trzy wertykalne bloki z siatką loggii. Wyróżniają się ekspresyjne w wyrazie trybuny stadionu, które stanowią wyrazisty akcent przestrzenny, podobnie jak bryła auli o dynamicznej konstrukcji z rzeźbiarskim grzebieniem ścian. Kon-

15. Ibidem, s. 60-63.

16. M. Fabiański, J. Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Kraków 2001, s. 106. M. Włodarczyk, *Architektura krakowska...*, op. cit., s. 70-71.

trastuje z nim budynek główny z elementami z czarnego marblitu, który swoją formą nawiązuje do stylu międzynarodowego.

Niezależnie od budownictwa wielorodzinnego realizowano, zindywidualizowaną zabudowę mieszkaniową jednorodzinną: wolnostojącą, szeregową i bliźniaczą oraz dywanową. Do takich należą przykładowo dwa osiedla przedstawione poniżej.

Osiedle Białe Wzgórze¹⁷, położone w zachodniej części Krakowa, na Salwatorze, w dzielnicy Zwierzyniec. Autorem założenia jest Roman Bezeg, który zaprojektował je w 1960 (?) roku i realizował do 1965 roku. Jest to kameralny zespół niewielkich gabarytowo domów, w trzech typach zabudowy: szeregowej, bliźniaczej i wolnostojącej, z niezależnymi zespołami garażowymi. Całość uzupełnia pawilon handlowy przy wjeździe na teren osiedla. Budynki wyróżniają akcenty na elewacjach ogrodowych zaprojektowane w formie swobodnie rozrzuconych kwadratów okien osadzonych w kamiennej okładzinie. Najbardziej charakterystyczny był dom własny projektanta z mozaiką naścienną i mozaikową fontanną. Zespół założony został wzdłuż dwóch uliczek wewnętrznych i towarzyszy mu obfita zielenie urządzona w obrębie poszczególnych działek, przechodząca swobodnie w zielenie Salwatora i willowej zabudowy Wzgórze św. Bronisławy.

Osiedle Zarzeczce¹⁸ (il. 7) usytuowane zostało przy ul. Zarzeczce w dzielnicy Bronowice, w sąsiedztwie dużego osiedla mieszkaniowego Widok. Autorkami pochodzącego z lat 1973-75 projektu są Małgorzata Buratyńska-Seruga i Barbara Bielec, a samą budowę datować trzeba na lata 1975-83. Zarzeczce uważane jest za modelowy projekt oparty o ideę zwartej zabudowy typu „intensywnie i nisko”, czyli zabudowy dywanowej, a realizacja ta była jedynym wtedy w Krakowie i w Polsce przykładem zabudowy o tak dużej intensywności, opartym na szkieletie nieprzelotowych ulic pieszo-jezdnych. Budynki zestawione zostały w moduły funkcjonalno-przestrzenne, z których każdy posiadał ogród wewnętrzny. Osiedle wyposażono w podstawowe usługi ogólnospołeczne, w tym centralnie położony pawilon handlowo-usługowy. Zespół cechuje powściągliwa architektura późnego modernizmu powojennego, z artykulacją loggii i uskoków brył oraz detalu wykończenia. Osiedle połączone jest komunikacyjnie z terenami rekreacyjnymi Parku Młynówka Królewska.

6. Lata 1980-1990

Przedostatnia dekada XX wieku to czas postmodernistycznej aktywności w dobie kryzysu gospodarczego. W Polsce ma wówczas miejsce z jednej strony kontynuacja zabudowy blokowiskami, ale z drugiej prowadzone są równoległe próby ich innej, bogatszej w detal interpretacji. Można nazwać te działania polskim postmodernizmem, wyrażanym poprzez inkorporowanie wizji architektury i urbanistyki postmodernistycznej do rodzimych realiów¹⁹.



7. Kraków, Bronowice, Osiedle Zarzeczce, projekt Małgorzata Buratyńska-Seruga, Barbara Bielec, 1973-1975, realizacja 1975-1983: a) jednorodzinne domy szeregowe; b) fragment osiedla; c) plan osiedla (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); fot. Marcin Włodarczyk, 2014

7. Kraków, Bronowice, Zarzeczce Housing Estate, designed by Małgorzata Buratyńska-Seruga and Barbara Bielec, 1973-1975, realization 1975-1983: a) single-family terraced houses; b) housing estate fragment; c) housing estate plan (source Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); photo. Marcin Włodarczyk, 2014

Osiedle Centrum E (dawniej Na Skarpie)²⁰ (il. 8) zaprojektowane zostało przy al. Jana Pawła II w Nowej Hucie i sąsiaduje z Placem Centralnym. Projekt otrzymał I nagrodę w konkursie SARP, a jego głównym autorem był Romuald Loegler z zespołem w składzie: W. Dobrzański, E. Fitzke, M. Szymanowski, współpracującym z Z. Domańskim, B. Dziewońską i E. Koterbą. Koncepcja projektowa, która powstała w latach 1985-77 i realizowana była do 1995 r. w swym zamierzeniu miała swobodnie nawiązywać do projektu pierwotnego „starej” Nowej Huty. Idea układu architektoniczno-urbanistycznego tworzyła formę „podwójnego czterozębnego grzebienia”, przeciętego skośnym ciągiem pieszo-jezdny. W wyrazie architektonicznym składa się z wysokiego budynku mieszkalnego z ryzalitami klatek schodowych oraz frontowego, niższego budynku użyteczności publicznej z podcieniami,

17. M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla...*, op. cit., s. 6-19.

18. Ibidem, s. 104-107.

19. B. Bułdys, *Czy postmodernizm w Krakowie?*, „Architektura” 1989, nr 2, s. 15-28.

20. Konkurs SARP na rozwiązanie zespołu mieszkalnego I koncepcji programowo przestrzennej „Skarpy” w Nowej Hucie, „Architektura” 1986, nr 1, s. 53-56; M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla...*, op. cit., s. 32-35.



8. Kraków – Nowa Huta, Osiedle E (dawne Na Skarpie), główny projektant Romuald Loegler, współpraca projektowa Wojciech Dobrzański, Ewa Fitzke, Michał Szymanowski oraz Zbigniew Domański, Barbara Dziewońska, Elżbieta Koterba, projekt 1985-1987, realizacja 1987-1995: a) bloki mieszkalne; b) blok mieszkalny przy Skarpie; c) plan osiedla (źródło Google maps, oprac. Marcin Włodarczyk); fot. Marcin Włodarczyk, 2014

8. Kraków - Nowa Huta, Housing Estate E (formerly Na Skarpie), chief designer Romuald Loegler, design collaboration Wojciech Dobrzański, Ewa Fitzke, Michał Szymanowski, Zbigniew Domański, Barbara Dziewońska, Elżbieta Koterba, project 1985-1987, realization 1987-1995: a) blocks of flats; b) block of flats at Skarpa; c) estate plan (source Google maps, compiled by Marcin Włodarczyk); photo. Marcin Włodarczyk, 2014

dopełnionego wolnostojącymi, niskimi budynkami, na styku ze Skarpą Wiślaną i Łąką Nowohucką.

Mimo powszechnych w tym czasie w całym kraju ograniczeń materiałowych i kryzysu gospodarczego w niektórych osiedlach Krakowa zwiększono normatywy powierzchniowe i urbanistyczne. Kontynuowano realizację przestrzennych rozwiązań kompozycyjnych dużych osiedli i ich wyposażenia w obiekty użyteczności publicznej oraz kulturalno-oświatowe. Ciekawym zjawiskiem było przy tym dopuszczenie możliwości tworzenia autorskich pracowni projektowych w biurach projektów i związana z tym zwiększona kreatywność projektantów, nawet przy konieczności korzystania z typowych elementów. Rezultaty tych działań przytoczono poniżej.

Osiedle Rżąka²¹, położone w południowo-wschodniej części miasta, u wylotu w kierunku Wieliczki, w dzielnicy Bieżanów-Prokocim. Projekt powstał w latach 1983-88 i realizowany był w okresie 1987-94. Zespół projektowy to: G. Bodzenta, M. Żabińska, Z. Nesterski, działający we współpracy z A. Asamczykiem, M. Ciszewskim, Z. Chlebowskim, J. Szczurkiem, F. Milewskim i D. Ernest-Kaczor. Założenie urbanistyczne tworzy układ półkolistych i promienistych ulic wewnętrznych, z charakterystycznym, zwartym i uskokowym układem budynków wpisanych w pagórkowy teren, z zielonymi wnętrzami przechodzącymi w Park Rieczny. Całość zespołu, z wprowadzoną charakterystyczną ornamentyką, utrzymana jest w postmodernistycznej estetyce, zastosowanej po raz pierwszy w Krakowie dla uprzemysłowionego budownictwa. Cechuje ją indywidualny detal widoczny głównie w akcentowaniu wejść i frontonów.

W tym okresie na terenie Krakowa, podobnie jak w latach poprzednich mimo trudności i ograniczeń realizowana była zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna w małych zespołach, w układzie bliźniaczym i szeregowym lub wolnostojącym. Przykładem może być **Osiedle Górnickiego**²² położone przy ul. Ł. Górnickiego, w dzielnicy Prądnik Biały, zaprojektowane w latach 1987-88, a realizowano w latach 1989-94. Główni projektanci urbanistyki to: Elżbieta Koterba i Kazimierz Koterba, a architektury Małgorzata Grabacka, Wojciech Harabas i Elżbieta Koterba. Osiedle jest kameralnym zespołem mieszkaniowym położonym pomiędzy dwoma dużymi osiedlami Prądnik Biały Wschód i Zachód, w sąsiedztwie rzeki Białuchy. Składa się z pasmowej zabudowy szeregowej i obrzeżnej bliźniaczej o zróżnicowanej w typach architekturze. Budynki posiadają indywidualne rozwiązania bryłowe i elewacji, co składa się na osiedle o postmodernistycznym wyrazie w akcentach i detalach.

7. Podsumowanie

Zabudowa wielorodzinna realizowana w latach 1945-1990 w Krakowie kształtowana była jako środowisko masowego zamieszkania, przy zróżnicowanej strukturze miasta pod względem przestrzennym, urbanistycznym i architektonicznym. Obejmowała ona liczne realizacje użyteczności publicznej z przestrzenią ogólnodostępną, zabudowę mieszkaniową z usługami towarzyszącymi, nieliczne budownictwo indywidualne i w zespołach, a w późniejszym okresie również kościoły i obiekty sakralne²³. W zabudowie wielorodzinnej tego okresu rozróżnić można typy, takie jak zespoły mieszkaniowe o dużej intensywności, pojedyncze osiedla, małe zespoły mieszkalne w idei „gęsto-nisko” i zespoły w zabudowie i plombowej.

Wspólna cecha osiedli to przestrzenie publiczne przeznaczone na zielen, rekreację i sport, wyposaże-

21. M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla...*, op. cit., s. 92-95.

22. M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla...*, op. cit., s. 84-87.

23. M. Wiśniewski, *Rozwój architektury Krakowa w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku a metropolitalne funkcje miasta*, [w:] *Kraków-Metropolia, T.II*, Kraków 2017, s. 109-152; M. Włodarczyk M. Włodarczyk, *Szlakami dziedzictwa...*, op. cit.

nie w usługi handlu, zdrowia i edukacji, a także obiekty kultury i kultu. Wpisywane były one w kontekst sąsiedztwa lub sytuowane na ówczesnych obrzeżach Krakowa. Dostępność terenu dla realizacji inwestycji była, z nielicznymi wyjątkami, właściwie nieograniczana prawem własności, stąd dość duża swoboda dla projektowania urbanistycznego i architektonicznego.

Zagrożeniem dla tej zabudowy jest współczesna dewastacja. Można te osiedla, w ich pierwotnym układzie urbanistycznym, ciągle jeszcze zobaczyć ale tylko tam gdzie nie uległy one dewastacji przestrzennej związanej między innymi z nieprzemyślaną rewitalizacją, dogęszczaniem zabudowy czy zmianą funkcji obiektów usług ogólnospołecznych. Zagrożenie to rośnie paradoksalnie także wraz z automatycznym inkorporowaniem zasad Europejskiego Zielonego Ładu

i Europejskiej Fali Renowacji. Problem dewastacji dotyczy nie tylko Krakowa, dotyczy niestety całego kraju.

Konkludując architektura i urbanistyka tego okresu tworzą historyczny już krajobraz kulturowy i stanowią dziedzictwo historyczne. Zaslugują zatem na uwagę, refleksję nad zasadami i sposobem ochrony ich wartości przestrzennych, estetycznych i użytkowych oraz zapamiętanie. Również poprzez edukację zarówno systemową, jak i w kulturze domowej. Pamięć odnosi się tu bowiem do przeszłości i teraźniejszości, z myślą o przyszłości oraz naszej kulturowej tożsamości. Jak zauważa Astrid Erll, badacz kultury pamięci: *Pamięć, pamiętanie są ze sobą związane zarówno na poziomie indywidualnym, jak i zbiorowym*.²⁴

24. A. Erll, *Kultura pamięci. Wprowadzenie*, Warszawa 2018, s. 23.

Bibliografia

- *Architektura sakralna w Polsce* (brak autora), „Architektura” 1983, nr 6, s. 19-21
- A. Erll, *Kultura pamięci. Wprowadzenie*, Warszawa 2018, s. 23
- T. Binek, *Służby inwestycyjne Nowe Huty*, Kraków 2009, s. 28-31
- B. Bułdys, *Czy postmodernizm w Krakowie?*, „Architektura” 1989, nr 2, s. 15-28
- M. Fabiański, J. Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Kraków 2001
- Karczewski, *Refleksje pokonkursowe. Konkurs na osiedle spółdzielcze „Dębniki” w Krakowie*, [w:] „Architektura” 1966, nr 6, s. 249
- W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura Nowej Huty 1949-1959*, [w:] „Rocznik Krakowski” t. XXI, Kraków 2005, s. 159-214
- W. Komorowski, *Wartości kulturowe Nowej Huty. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Nowa Huta przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszanego*, Kraków 2008, s. 97-142
- *Konkurs na Bieńczyce* (nie ma autora), „Architektura” 1960, nr 2, s. 59
- *Konkurs SARP na rozwiązanie zespołu mieszkalnego I koncepcji programowo przestrzennej „Skarpy” w Nowej Hucie*, „Architektura” 1986, nr 1, s. 53-56
- *Kościół Matki Bożej Królowej Polski Arka Pana*, [w:] *Współczesna architektura sakralna w Nowej Hucie*, katalog MHK, Kraków 2010, s. 87-116
- *Kraków w Polsce Ludowej*, J. M. Małecki (red.), Kraków 1996
- *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, J. Dąbrowski (red.), Kraków 1957
- T. Mańkowski, *Osiedle studenckie w Krakowie*, „Architektura” 1967, nr 5-6, s. 241-244
- S. Müller, *Symbol i alegoria na przykładzie aktualnej architektury kościołów katolickich w Polsce*, [w:] „Architektura” nr 6/1983, s. 19-21
- *Narodziny Nowej Huty*, J. M. Małecki (red.), Kraków 1999
- J. Reda, *Dwudziestolecie szkolnictwa wyższego. Domy akademickie*, „Architektura” 1966, nr 2, s. 70
- M. Referowska, *Konkurs na Bieńczyce*, „Architektura” 1960, nr 1, s. 24-26
- *Konkurs na Bieńczyce*, „Architektura” 1960, nr 2, s. 59
- I. Rozenberg, *Nowej huty część II*, „Architektura”, 1961 nr 7-8, s. 296-299
- J. Salwiński, J. Sibilla, *Nowa Huta przeszłość i wizja*, Kraków 2008
- J. Sulimski, *Kraków w procesie przemian*, Kraków 1976
- S. Świszczowski S., *Miasto Kazimierz pod Krakowem*, Kraków 1981
- T. P. Szafer, *Arka*, „Architektura” 1980, nr 5, s. 28-29
- T. P. Szafer, *Nowa architektura polska. Dziennik lat 1966-1970*, Warszawa 1972
- T. P. Szafer, *Nowa architektura polska. Dziennik lat 1971-1975*, Warszawa 1979, s. 23-24, 30-31, 174-175
- T. P. Szafer, *Nowa architektura polska. Dziennik lat 1976-1980*, Warszawa 1981, s. 17, 22, 84-85
- M. Wiśniewski, *Rozwój architektury Krakowa w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku a metropolitalne funkcje miasta*, [w:] *Kraków-Metropolia. T. II*, Kraków 2017, s. 109-152
- M. Włodarczyk, *Architektura lat 60-tych w Krakowie*, Kraków 2006
- M. Włodarczyk, *Architektura krakowska lat 1956-2000*, Kraków 2013
- M. Włodarczyk, *Architektura Nowej Huty lat 1949-1970*, Kraków 2013
- M. Włodarczyk, *Architektura postmodernistyczna Krakowa*, Kraków 2016/17
- M. Włodarczyk, *Dwa miasta Krakowa. Modernizm lat 1945-1990 w dzielnicach Kazimierz i Podgórze*, Kraków 2014
- M. Włodarczyk, *Kościół i obiekty sakralne Krakowa lat 1945-1990*, Kraków 2015
- M. Włodarczyk, *Krakowskie osiedla modernizmu lat 1945-1990*, Kraków 2014
- M. Włodarczyk, *Na obrzeżach starego Krakowa. Dębinki, Grzegórzki, Krowodrza lat 1945-1990*, Kraków 2015
- M. Włodarczyk, M. Włodarczyk, *Szlakami dziedzictwa. Przegląd architektury Krakowa lat 1945-1990*, Kraków 2017
- B. Zbroja, *Architektura międzywojennego Krakowa 1918-1939. Budynki, ludzie, historie*, Kraków 2013, s. 278-279

Małgorzata Włodarczyk, dr hab. inż. arch. Historia i konserwacja architektury, urbanistyki i krajobraz kulturowy XX wieku. Projektowanie architektury i urbanistyki w ramach Studia Autorskiego Włodarczyk+Włodarczyk Architekci w Krakowie, wraz z dr inż. arch. Marcinem Włodarczyk. ORCID: 0000-0001-9474-5836. Kontakt: malgorzata@wpluswarchitekci.com.pl;